

Gondolatok a közép- és kelet-európai holokausztról készült képekről

2022. december 07.

(magyar-angol nemzetközi konferencia)

PROGRAM

- 9:00 – 9:15** Regisztráció
- 9:15 – 9:25** **Üdvözlés:** Zima András (Holokauszt Emlékközpont, igazgató)
- 9:25 – 9:30** **Megnyitó:** Karel Berkhoff (társigazgató, Európai Holokauszt Kutatási Infrastruktúra és vezető kutató, NIOD Háborús, Holokauszt- és Népi Tanulmányok Intézete)
- 9:30 – 10:10** **Vitaindító előadás:** Janina Struk (független szakértő)
Gondolatok és értelmezések a holokauszt idején készült fényképekről
- 10:10 – 10:20** Kérdések és vita

I. PANEL - HAGYOMÁNYOK ÉS ELBESZÉLÉSMÓDOK: A HOLOKAUSZT FÉNYKÉPEZÉSE.

LEVEZETŐ ELNÖK: CSŐSZ LÁSZLÓ

- 10:20 – 10:40** Maaty Frenkelzon (Yad Vashem, Jeruzsálem)
Fényképészet és ideológia között: Szovjet fotográfia a keleti fronton a második világháború alatt
- 10:40 – 11:00** Lénárt András (Holokauszt Emlékközpont, Budapest)
Fényképek a magyarországi kényszermunkaszolgálatról
- 11:00 – 11:20** Kérdések és vita
- 11:20 – 11:40** Kávészünet

II. PANEL - MEGJELENÍTÉS ÉS ESZMECSERE: A HOLOKAUSZTFOTÓK HASZNÁLATA.

LEVEZETŐ ELNÖK: CHRISTOPH KREUTZMÜLLER

- 11:40 – 12:00** Tom Haward (University College London)
Látni vagy nem látni? A holokausztfényképek értelmezésének etikája
- 12:00 – 12:20** Turai Hedvig (International Business School, Budapest)
Holokauszt és fotóhasználat kiállítási kontextusban – dokumentálás, kisajátítás, eltérítés
- 12:20 – 12:40** Adrian Cioflâncă (Wilhelm Filderman Központ a Romániai Zsidó Történelem Tanulmányozására, Bukarest)
Tömeggyilkosságok bemutatása: Az atrocitásokról készült fotók nyilvános használata Romániában a második világháború alatt és után

12:40 – 13:00 Kérdések és vita

13:00 – 14:20 Ebédszünet

III. PANEL - DEKONSTRUKCIÓ ÉS REKONSTRUKCIÓK: ELBESZÉLMÓDOK VIZSGÁLATA.

LEVEZETŐ ELNÖK: LÉNÁRT ANDRÁS

14:20 – 14:40 Christoph Kreuzmüller (Projekt #Last Seen)

A nyugati deportálások nyomai keleten

14:40 – 15:00 Tal Bruttmann (Fondation pour la mémoire de la Shoah)

Varsó 1943: Egy SS-elbeszélés a zsidó felkelésről

15:00 – 15:20 Ramona Bechauf (Göttingeni Egyetem)

A Sonderkommando-fényképek kezelése. A történelmi fényképek praxeológiai megközelítése

15:20 – 15:40 Kérdések és vita

15:40 – 15:50 **Zárógondolatok:** Lénárt András és Christoph Kreuzmüller

16:00 - 17:00 Tárlatvezetés az állandó kiállításon

9:30 – 10:20 **Vitaindító előadás: Gondolatok és értelmezések a holokauszt idején készült fényképekről**

A holokauszt idején különböző körülmények között és különböző motivációval készített fényképet.

A náciknak hivatalos felhasználásra bizonyítékokra volt szükségük bűneikről; a német katonaturisták „trófeaként” akartak háborús pillanatfelvételeket; a gettókban egyes fotósok a *Judenratnak* dolgoztak, propagandaképeket készítettek, míg mások titokban, ellenállásként készítettek képeket - sőt egyesek mindkettőt csinálták.

Fotóriporterek válogatták ki a publikálásra szánt, visszatérő elemeket bemutató fényképeket, a magánszemélyek azonban tanúként fényképeztek. A földalatti ellenállásban azért fotóztak és igyekeztek megszerezni a más forrásból származó összes többi képet, hogy eljuttassák az üzenetet a világhoz.

Minden fényképező motivációi között szerepelt a kép igazságába vetett hit, tehát a legfontosabb az volt, hogy a fényképek az igazat mutatják.

Nyolcvan évvel később, amikor ez a meggyőződés már nem olyan erősen tartja magát, hogyan kellene meghatározni ezt a sokféle fényképet? A fényképek olyannyira sokszínűek, hogy felmerülhet a kérdés, vajon tekinthetjük-e őket egyáltalán összetartozó egységnek? Műfaj, gyűjtemény, kategória vagy valami más a „holokausztfotó”? És mi készítt bennünket arra, hogy továbbra is megpróbáljuk meghatározni és értelmezni azokat a képeket, amelyek a kétértelműség birodalmában maradnak?

Ha elfogadjuk azt az elvet, hogy minden fénykép jelentését az határozza meg, hogy milyen értelmezési keretben található, lehetséges-e meghatározni bármelyiknek a végleges jelentését? Ha nem, akkor milyen következményekkel jár e képek ismétlődő használata a holokauszt történetírására nézve?

Janina Struk a *Photographing the Holocaust: Interpretations of the Evidence* (2004) és a *Private Pictures: Soldiers' Inside View of War* (2011) című könyvek szerzője, jelenleg a *Photography and Resistance* című könyvét írja, amely 2023-2024-ben jelenik meg.

10:20 – 10:40 **Maaty Frenkelzon (a Yad Vashem fotóarchívum kutatója) Fényképészet és ideológia között: szovjet fotográfia a keleti fronton a második világháború alatt**

Az előadásban arról szeretnék beszélni, hogy a Szovjetunióban milyen sajátos formában fényképezték és dokumentálták a holokauszt eseményeit, és hogy ez a dokumentációs forma lényegében miben különbözik a kanonikusá vált „nyugati” dokumentációtól.

A szovjet fotográfia gyökereinek megértéséhez először a szovjet ideológia és a vizuális kifejezés közötti kapcsolatáról fogok beszélni. Ezt követően a Szovjetunióban az avantgárd fényképészet (és általában a művészet) és az 1930-as évek szociálrealista fordulata közötti klasszikus megosztottságról fogok beszélni. A két megközelítés a valóság ábrázolásának különböző stratégiája volt, ami természetesen befolyásolta a vizuális megjelenítést. A megközelítések közötti hasonlóságok és különbségek megértésén keresztül megpróbálom bemutatni a holokausztról készült fotókat a szovjet térben, a jelentést, amelyet közvetíteni próbáltak rajtuk keresztül, és az emlékezés általuk javasolt formáját. Szemben a közkeletű nézettel, amely a szovjet fotográfia szociorealista kánonját hangsúlyozza, megpróbálom bemutatni, hogy az avantgárd gyakorlatiasság továbbra is létezett, és jelentősen befolyásolta a szovjet háborús fotográfiát, és különösen a holokauszt dokumentálását. Végezetül bemutatom a különbséget a holokauszt szovjet fotódokumentálása és a nyugati szövetségesek által készített dokumentáció között, és azt, hogy ezek a különbségek hogyan befolyásolták (és befolyásolják ma is) a holokauszt múzeumi, mozgóképes és általában a kollektív emlékezetben való megítélését és ábrázolását. Zárásként a holokauszt emlékezetének további lehetőségeit fogom felvetni, amelyeket a szovjet fényképészeti stílus használata kínál.

10:40 – 11:00 **Lénárt András (történész, HDKE)
Fényképek a magyarországi kényszermunkaszolgálatról**

1939-től a zsidó katonákat és tiszteket tiltották a fegyveres katonai szolgálattól. A megkülönböztetés és megalázás egyik formájaként munkaszolgálatra osztották be őket. Kezdetben a sorkatonáknak megengedték, hogy fényképezőgépet vigyenek magukkal, és fényképeket készítsenek a tábori életükről. A számkivetettség képei sokszor családi albumokba kerültek és a történetek alternatív, a komolyságot nélkülöző értelmezését sugallták.

Előadásomban szeretném hangsúlyozni a történelmi fotók helyes értelmezésének fontosságát, különösen a holokausztról készült fotókét, amelyek gyakran nem mutatják be a helyzet brutalitását. A megkülönböztetés vagy megfélemlítés nyilvánvaló jelei nélkül csak a kontextus adhat megalapozott képet a jelenetekről.

A holokauszt képi bizonyítékait vizsgáló történészek számára e fotók arra a kötelezettségre emlékeztetnek hogy a megmosolygató képeket, ezeket a ritka fotográfiai forrásokat túlmenően az események tágabb kontextusával kell értelmezni.

11:40 – 12:00 **Tom Haward (University College London Centre for Holocaust Education) ,**
Látni vagy nem látni? A holokausztfényképek értelmezésének etikája

A holokausztról készült fényképek könnyen hozzáférhetőek. A Google néhány másodperc alatt számos különböző képet képes megjeleníteni: némelyik hasznos és érdekes lehet, mások viszont felháborítóak és számos etikai kérdést vetnek fel. Rövid, illusztrált előadásom arra ösztönöz, hogy elgondolkodjunk az ilyen képek megtekintésének etikáján, különösen az oktatási és nyilvános teremben. Milyen szerepet kell játszania a választásnak és a beleegyezésnek? Mi az, ami konkrétan a fényképekkel mint médiummal kapcsolatban etikai kérdéseket vet fel? Szabad-e helyet adni az atrocitásokról készült képeknek az osztályteremben? Számít-e, hogy ki és miért készített fényképet a holokausztról? Ilyen kérdésekkel a holokauszt óta birkóznak. Az előadás megpróbál eligazítani bennünket a holokausztról készült fényképek következő megtekintésekor felmerülő összetett és etikai döntésekről.

12:00 - 12:20 **Turai Hedvig (művészettörténész, International Business School Budapest)**
Holokauszt és fotóhasználat kiállítási kontextusban – dokumentálás, kisajátítás, eltérítésHolokauszt

A képek nem önmagukért beszélnek. A fényképészetet nem lehet kizárólag a képen látottak alapján megérteni és értelmezni. Többet kell tudnunk arról, hogy mi történik a képkockán kívül, mikor és hol, ki fényképezett, és mi az, amit nem látunk. Sőt, a fotók értelmét az adja, hogy milyen kontextusban használják ezeket a fényképeket. Ezt különösen nehéz felismerni és elfogadni a holokauszt-fényképezéssel kapcsolatban. Szeretném megvizsgálni a holokausztfotók használatát kiállítási kontextusban, a történeti múzeumok, a kommunizmus múzeumai, a holokausztmúzeumok időszakai és állandó kiállításain, valamint művészeti kiállításokon, különös tekintettel a kortárs művészetre, néhány közelmúltbeli kortárs magyarországi példával illusztrálva. Példaként említem a Magyar Nemzeti Múzeumot, a Zsidó Múzeumot, a Terror Házát, a holokausztra emlékező időszak kiállításokat, a Budapesti Történeti Múzeumot (1994), A rejtett holokauszt (2004), A numerus clausus és a lányok (2021) stb. kiállításokat.

12:20 – 12:40 **Adrian Cioflâncă (Wilhelm Filderman Központ a Romániai Zsidó Történelem Tanulmányozására, Bukarest) Tömeggyilkosságok kiállítása: az atrocitásokról készült fotók nyilvános használata Romániában a második világháború alatt és után**

A második világháború idején Romániában, mint Európa legtöbb országában, tilos volt külön engedély nélkül fényképeket készíteni a településeken vagy a frontvonal közelében. Ennek ellenére számos fotó készült a zsidók elleni erőszakról, és ezek százait őrzik a mai napig archívumok Romániában, Izraelben, az Egyesült Államokban, Németországban, Magyarországon, Hollandiában, Moldovában, Ukrajnában, Oroszországban stb. Az ellenőrizhetetlen tényező a német hadsereg volt. A Wehrmacht és az SS hasonló tilalmat rendelt el a spontán fényképezés ellen, és kifejezetten megtiltotta a kivégzések fényképezését, de számos esetben a német katonák figyelmen kívül hagyták a szabályokat. Románián belül a bukaresti és a jászvásári pogromok idején (1941. január-június) számos német katona figyelmen kívül hagyta a helyi rendelkezéseket, és több száz fényképet készített. E fényképek egy részét zsidó vezetők gyűjtötték össze, néhányat pedig kicsempészték Romániá-

ból, hogy a nyugati államok diplomáciai szerveinek nagykövetségeken és a sajtójának bemutassák. A két pogromról készült fotókat például 1941 őszén eljuttatták a washingtoni külügyminisztériumnak, és az amerikai sajtóban is megjelentek. Válaszul Ion Antonescu rezsimje vadászatot indított az atrocitásokról készült fotókra, és propagandaközleményeiben olyan szovjet atrocitásokról készült képeket tettek közzé, amelyekért zsidókat okoltak. Az NKVD áldozatainak exhumálását 1941-1943 között Kisinyovban, Dnyeszterfehérváron és Odesszában szervezték meg, hogy bizonyítsák a zsidóellenes erőszak jogos voltát. Az exhumálásokról készült fényképeket antikommunista és antiszemita kiállításokon mutatták be. Ami a háború alatt tilos volt, az a háború után nyilvánossá és eszközzé vált. A holokauszt áldozatainak kihantolását és a kegyetlenkedésekről készült fényképeket felhasználták a fasiszta elkövetők elleni politikai és jogi vádakban. Kétféle diskurzus alakult ki: az egyik a zsidó áldozatokra összpontosított, a másik az áldozattá válást általánosította, és eltorzította a fényképek jelentőségét. A kommunista rezsim támogatta a második változatot, és ez hosszú távú hatást gyakorolt a háború utáni emlékezetre és történetírásra.

III. SZEKCIÓ - DEKONSTRUKCIÓ ÉS REKONSTRUKCIÓK: ELBESZÉLÉSMÓDOK VIZSGÁLATA.

LEVEZETŐ ELNÖK: LÉNÁRT ANDRÁS

14:20 - 14:40

Christoph Kreutzmüller (történész, Haus der Wannsee-Konferenz)

A nyugati deportálások nyomai keleten

A deportálás transzeurópai jelenség volt; 1943 februárjában Marseille-ből indult egy transzport, amely Drancy-n és Németországon keresztül a német megszállás alatt álló Lengyelországba tartott, és végül a sobibóri haláltáborba érkezett. A 782 elhurcolt között 86 görög, 26 lengyel, 13 német és 7 cseh zsidó volt. A deportálásokat azonban általában már az induláskor lefényképezték. Az utazásról vagy a nyugatról érkező transzportok keleti megérkezéséről viszont csak kevés képi bizonyíték van. Ez a kiindulópontja az előadásnak, amelynek célja, hogy összegyűjtse és értelmezze a nyugat-európai deportálások képi nyomait Kelet-Európában.

15:00 - 15:20

Ramona Bechauf („Exhibiting Knowledge| Knowledge in Exhibitions”

Doktori Kutatócsoport, Göttingeni Egyetem (Németország)

A Sonderkommando-fényképek kezelése.

A történelmi fényképek praxeológiai megközelítése

Hogyan tudhatjuk meg, hogy egy kép milyen körülmények között és milyen (történelmi) kontextusban készült, milyen céllal vagy rendeltetéssel? Történészként arra képezték, hogy az archívumokban nyomok után kutassunk, míg a művészettörténészek az anyagot és az esztétikát vizsgálják meg közelebbről. Mindkét megközelítés alapvető és felbecsülhetetlen értékű. De mi van akkor, ha a fényképek és a levéltári dokumentumok alapos áttanulmányozása után - még mindig nem jutunk közelebb a kérdések megválaszolásához?

Arra teszek javaslatot, hogy alkalmazzuk „praxeológiai megközelítés”. Előadásomban azt szeretném bemutatni, hogyan jutottam közelebb a *Sonderkommando* fotósorozatával kapcsolatos alapvető kérdések megválaszolásához a történelmi fényképezőgéppel való fényképezés gyakorlatába ágyazott *hallgatólagos tudás* „feltárásával”. A sorozat az auschwitzi koncentrációs táborban elkövetett tömeggyilkosság egyedülként ismert fényképeit tartalmazza. A Sonderkommando ismeretlen tagjai titokban készítették őket. Bár mindenütt jelen vannak, még mindig keveset tudunk róluk.

A *Sonderkommando* fotóinak kutatása során megállapítottam, hogy csak kétféle fényképezőgéppel készülhettek: dobozos vagy összeecsukható fényképezőgéppel. Miután mindkét géptípus különböző modelljeivel készítettem képeket, hozzá tudok járulni a fenti kérdések megválaszolásához. A fényképezőgép kezelése közben azt tapasztaltam, hogy a gépet - annak mérete miatt - lehetetlen elrejteni a kabát alá, nemhogy egy kiszélesített gomblyukon keresztül fényképezni velük.

Ezek és más megfontolások nyilvánvalóvá teszik, hogy a képkészítés nem lehetett egyszemélyes művelet, hanem egy egész csoportra volt szükség.

Ha többet tudunk meg a *Sonderkommando fényképek* körülményeiről és kontextusáról, akkor azok olyan kiállítási tárgyakká válnak, amelyek különböző történeteket mesélhetnek el a holokausztról, a zsidó és a lengyel ellenállásról a táborokban és táborokon kívül. Mindez elvezet a következő kérdéskörhöz: hogyan lehet a fényképek sokszínűségét egy kiállítóteremben bemutatni?

